

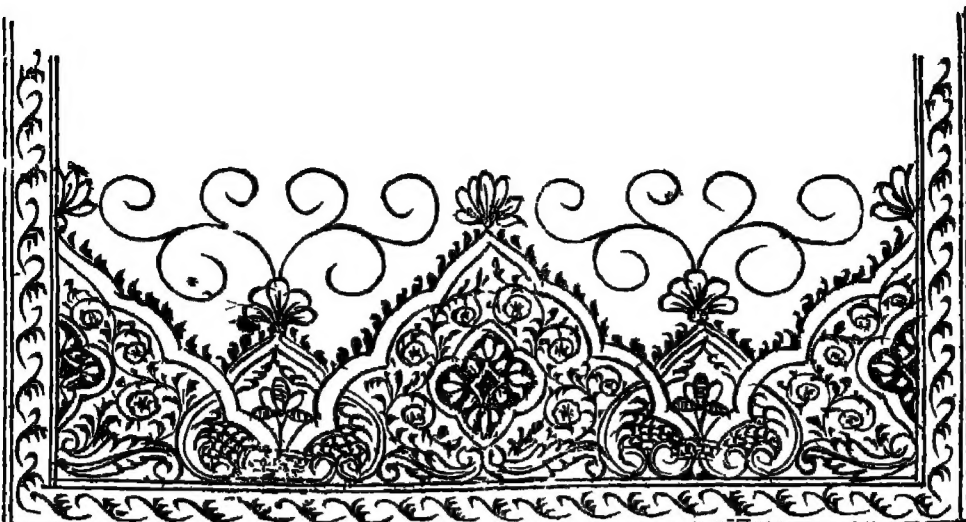
صنعت کرم کا فضل و جلالت و زمان
بحول و کرمین و ملک و قسین

تذکرہ اکبر

مطبع نامی نشتی نو کشت و طبعین مقبولین
درست می نشتی نو کشت و طبعین مقبولین

[illegible]

بسم الله الرحمن الرحيم

حامداً و صلياً عليهما و آلهما و سلم ائمه من فخر خدام الطلبة المفتقر الى الله العالم محمد بن عبد السلام عفا عنه متوطن قصبه هندسوه
مطلع فتح پور بخت بدست برادران اهل اسلام خصوصاً فضلا و علمائے ذوی الاحترام عرض می نماید که درین مان
بسیار سے از جاہلان از نادان و شامت نفس و اکثر ایشان بموجب فتوای بعضی علمای این مان که در ملک دارالخرب
جمع جائز نیست یا آنکه برای صحت ادای جمعه مصر و سلطان شرعاً است و تصرأ است که در وی قاضی و مفتی بود که اقامت حدود
و تنفیذ احکام نماید و این هر دو شرطی در ماننا که عملداری کفارت مفقود اند فلذا جمعه صحیح نیست جمعه را که فرضیت او
از نص قطعی ثابت است بلا عذر عدا حرکت کرده اند و بعضی از ایشان در صورت اقامت جمعه نیز در تنذیب افتاده بعد
از جمعه چهار رکعت فرض نظر احتیاطاً بفتوای بھین علما ادای سازند پس به مضابطه این حال این مختصر را در چند
اوراق تحریر کرده بر سه ابواب و هر باب را بر دو فصل و بر یک خاتمه ترتیب دادیم و موسوم به تذکرۃ الجمع کردیم
باب اول فصل اول در بیان فرضیت جمعه فصل دوم در بیان فضیلت روز جمعه باب دوم فصل اول
در بیان ثواب نماز جمعه فصل دوم در بیان تنذیر و تشدید بر ترک جمعه باب سوم فصل اول در بیان اشتراط
فصل دوم در بیان اشتراط سلطان و خاتمه در بیان گواردن فرض نظر بعد از جمعه احتیاطاً باب
اول فصل اول تذکره در بیان فرضیت جمعه باید دانست که جمعه فرض عین است و فرضیت و سبب
قطعی ثابت است یا ایها الدین آمنوا اذا نودی للصلاة من یوم الجمعة فاسعوا الی ذکر الله لا یمنع شیخ عبد الحق محدث دہلی
رحمہ الله در ترجمہ مشکوٰۃ تحریری فرماید کہ مراد از ذکر الله صلوة جمع است یا خطبہ وی و وجوب خطبہ مستلزم وجوب جمع است
لذا قالوا مذکور در تفاسیر آنست کہ مراد خطبہ و صلوة هر دو است چه ذکر هر دو را شامل است و بہر دو صادق است

صدر الشریعہ نے عند اعتدالہ عن صاحب الوقایہ حیث اختیار الحکم المقدم لظہور التعالی فی الاحکام مزین مان المراد القدرہ علی اقامتہ علی ما صرح بہ فی الخفۃ عن ابی حنیفہ رحمہ اللہ عنہ بلکہ کثیرہ فیہا مسک و اسواق و لہذا سابق و مبادی الی قدر علی انصاف المظلوم من الظالم بحشمتہ و علمہ او علم غیرہ یرجع الناس الیہ فیما یقع من الحوادث و ہذا ہوا الاصح لہ الا ان صاحب البدایہ نوک ذکر المسک و الرساتیق لان الغالب ان الامیر و القاضی الذی شانہ القدرۃ علی تنفیذ الاحکام و اقامتہ المحدث و الیکون الا فی بلکہ لکسہ کہ لہ قدرہ علی و فی التبعیر بقدر رد علی صدر الشریعہ کما علمتہ و فی شرح الشیخ اجمیل عن الدہلوی لیس المراد تنفیذ جمیع الاحکام بالفعل اذ الجمعۃ قیمت فی عند الظلم الناس و ہوا الحاج و اند ما کان ینفذ جمیع الاحکام بل المراد انہ اعلم اعتدالہ علی ذلک اقول و لیدیدہ انہ لو کان الاخلال بتنفذ بعض الاحکام خطا یکون البلد مصر علی ہذا القول بالذی ہو ظاہر المراد ہ لہم ان لایصح الجمعۃ فی بلکہ من ہذا الاسلام فی ہذا الزمان بل فیما قبلہ من ارمان تعین کول المراد الاعتدال علی تنفیذ الاحکام و کسب منی ارادۃ اکثر باو الاقتدر یقدر علی الحکم الاقتدار علی تنفیذ بعضہا بمن و لادہ و کما یقنی فی ایام الخلفۃ من تعصب سفہاء البلد بعضہم علی بعض او علی الحاکم بحیث لا یقدر علی تنفیذ الاحکام فیم لادہ قادر علی تعینہ ہا فی غیرہم و فی معسرہ علی ان ہذا عارض فلا یجوز انتہی لہذا حاصلش بطور خلاصہ ایست انچہ صدر الشریعہ تفسیر اول را بسبب ظہور ذلک و تعاون در احکام تزنیف کرد و مدرسے از طرف صاحب وقایہ میس نمود کہ اختیار کردن وی حد مقدم را باین سبب مذکور است آن تزنیف وی خود مزین سنت با آنکہ مراد اذان قدرت است بر اقامت حدود و اجرائے احکام و انچہ اذ ابو حنیفہ رح مروی است انہ بلکہ کثیرۃ الخ داد آنکہ تنفیذ جمیع احکام بالفعل مراد باشد زیرا کہ جمعہ اقامت یا مت در زمان حجاج کہ ظالم زمانو کے کسی نبود و نہ ظاہر است کہ دے تمیل جمیع احکام ہی کرد بلکہ مرادو اللہ اعلم اقتدار وی است بران ولیکن لائق آنست کہ اکثر احکام مراد دارند بالجملہ انچہ صاحب ارکان اربعہ مسک کرنی را بسبب تعاون اقامت حدود و اجرائی احکام و انصاف مظلوم از ظالم کہ مراد اذ ایشان اذان اقامت و اجرائی حدود و انصاف بالفعل است تضعیف و تزنیف کرد خود مزین گردیدہ کان تقریر کہ صاحب رد المحتار عنہ دو قوت و ترجیح این مسک سمین تفسیر ہر موضوع انجا مید و موافق و مطابق بعمل صالحین از صحابہ و تابعین و شیخ تابعین گرد پذیرا کہ والیان کہ در زمان ایشان بودہ اند ہمہ قادر بودند بر اقامت و غیرہ اگرچہ بالفعل آن امور از ایشان جاری نبودہ باشند پس معلوم شد کہ درین باب اقتدار شرط است نہ جریان بالفعل یا بجملہ رجعی کردن از مسک کرنی و عمل بمسک بلخی بعلت تعاون اقامت اعتباری ندارد و درین زمان نیز والیان صاحب اقتدار کہ بر اقامت و غیرہ ایشان قدرت حاصل باشند افضل تعالی در ملک عرب و عجم و ہند موجود اند الغرض ہر دور وایت کہ در تفسیر جامع از ابی یوسف رحم آمدہ مقبول و معتبر برآمدہ و عمل برہر دو ممکن است باین طریق کہ حالیکہ اقامت جمعہ بلا سلطان و امر وی ممکن نباشد و انجا مسک کرنی اختیار باید نمود ورنہ در جمعہ نقصان و خلل واقع خواہد شد از نیاحت کہ سلطان و امر دیرین باب بشرط صحت نوشتہ اند متقدمین و قدامی حنفیین

الكبر مساجدهم لم يسعم والاول اعتبارا كرنى وهو الظاهر والثاني اختيارا بلخي انتهى بحر العلوم مولانا عبد العلى مرحوم در
 اركان رابعه ميغرايندر اخلف الروايات في نذيرنا ففى ظاهر الرواية هو بطلانها امام وقاض يصلح لاقامة الحد
 وفي فتح القدير بلية فيها مسلك واسواق ووال ضعيف المظلوم من الظالم وعالم يرجع اليه في الحوادث ونها اخص و
 حملوا قول امير المؤمنين على رضى الله تعالى عنه على ما رواه عبد الرزاق لا تشرق ولا جمعة الا في مصر جامع على احد بنين
 الروايتين فان المصر الجامع لا يكون الا ما هذا تارة وعلى التفسير الاول المصر الذي واليه كافر لا تجب فيه الجمعة وعلى التفسير الثاني
 لا تجب في المصر الذي واليه ظالم لا يتصف المظلوم من الظالم ويرد بنين الروايتين ان الصحابة والتابعين لم يتركوا الجمعة
 في زمان يزيد الشيعي ان لا يشبه في ان كان من اشد الناس ظلما بالاجماع لانه تنكح حرمة اهل البيت وبقية مصر عليه
 لم يبر عليه وقت الا كان هو لصدد الظلم من ابا حذو ما الصحابة الاخيار واما انتصاف المظلوم من الظالم فبعد منه
 كل السعد فانهم في رواية الامام اسلم يوسف رم المصر موضع يبلغ المقيون فيه عدد الاربعة الكبر مساجده اياهم
 في الحديث هو اختيار بلخي وبه افق كثير من المشايخ لما رواه ائساد اهل الزمان والولادة فان شرط اقامة الحد ووفاتهات
 المظلوم من الظالم ينبغي وجوب الجمعة مع انما من شخا لاسلام ونحن نقول قد وقع التماون في اقامة الحد ووفاتهات
 المظلوم من الظالم في اماره نبي امية بعد وفاته معاوية الا في زمان عمر بن عبد العزيز قدس سره وفي اماره بعض العبيات
 ولم يترك الجمعة احد من الصحابة والتابعين ومن تبعهم فلم اتهم اليسا بشرطين فان قابل الفتوى في نذيرنا الرواية المختارة
 بلخي انتهى ما نقله امير ود عايت منقول مستفاد وشكك به امير مصر جامع ازبالي يوسف رحمه الله دور روايت ست اول
 مختار كرنى وودم هذا بلخي ونيز از عبارات اخير سقطت ستود كر روايت بلخي قويم ورجح ست كموافق ومطابق ست
 بعلم سلف صالحين اصحاب وتابعين وبيع تابعين ومصدق اين رواية جابجا ربلاد ووقصات بافتة شيو وورود
 كرنى ضعيف ورجح برآيه خلاف ست بعلم سلف صالحين جابرين اكثر فقها سنفية از مسلك كرنى رجوع كوده مسلك
 بلخي را اختيار كرده اند واورا مفتي به قرا داده اند چنانچه از در مختار نيز واضح ميشود ونيشتر بصحبتها سبقه اشياء الاول
 المصر وهو لا يسع الكبر مساجده ابله المكلفين بهاء عليه فتوى اكثر الفقهاء محتج بقول التواني في الاحكام انتهى در بحر الرائق
 نوشته (وعلي فتوى اكثر الفقهاء وقال ابو شجاع هذا احسن ما قيل فيه وفي الاول المجتبه وبعيد) انتهى ودر شرح وقايد كويد رواه ائساد
 ودر التفسير الاول لقول التواني في الاحكام الشرع لا سيما في اقامة الحد ودمي الامصار انتهى ودر رد المحتار با شير ورا مختار
 بنو اسيد و قد مر في الدرر على القول الآخر وظاهره ترجيح انتهى ليس بلا حيلة اين روايات معتبره كنه مذهب بلخي موبدان لا سيما
 درين زمانه بر فتنه وفساد و ظلمت وكفر كرام و نشان از اقامت حدود و تنفيذ احكام شرع وانتصاف مظلوم از ظالم اصلا
 ميدانست اختيار كردن مسلك بلخي ايا هم محامات واجب ولازم آمد و قابل فتوى در مذهب ما همين روايت مختار
 خدا بهر گدي ميگويم صاحب رد المحتار بر قول صدر الشريفة واما اختياره بدون التفسير الاول بل نظر كوده حيث قال (و ضعيف)

الاقامة والحدود

این
در
مجلس
است
در
مجلس
است
در
مجلس
است
در
مجلس
است

الذی لیس فوقه وال عادلاگان او جابر او قبل بشرط العدا لکافی قاضی خان الاطلاق مشربان الاسلام لیس بشرط و بعد
او اکمن استند ادو الاقا سلطان لیس بشرط فلو اجتمعوا علی رجل وصلوا جازکافی الجلالی و غیرهم انتمی و ازین روایه محمود
شد که اسلام در سلطان بشرط نیست زیرا که در کتب فقهی سلطان مطلق آمده و قول باختر اعدالت در سلطان ضعیف است
که خلاف است محدث شریف که در امام عادل او جابر آه و در عالمگیری می نویسد لکن لم یکن ثمة و استند و اجتمعوا
علی رجل یصلی بهم جازکافی السراجیه انتمی و در فتاوی قاضی خان نوشته الا امام او ایمن اهل مصران که بعد از
بجملهوا الی ان قال فاما انتمی متغنا او امرا بهم فلم ان یجتمعوا علی رجل یصلی بهم الجمعة انتمی و در مختار نوشته
رو نصب العامة الخطیب غیر معتبر مع وجود من ذکر امام مع عدمه و لا ضرورة انتمی و در کفایه شرح باید گویا (و قال)
الشافعی السلطان لیس بشرط لما روی عن عثمان بن عفان ان الله تعالی عنده حین کان محمداً صلی علی رسله الله تعالی
عنه الجمعة بالناس ولم یروا ان صلی بامر عثمان فلیما یجوز ان فی فضل ذلک بامر عثمان و لا یجوز ان فی فضل غیره و انما
فعل لان الناس اجتمعوا علیه او عند ذلک یجوز لان الناس احتاجوا الی اقامة الفرض فاجتمعوا بهم انتمی یا جلاله
روایتها مستنبط می شود که تقدیر استند ان بچند وجوه ثابت خواهد شد اول آنکه کسیکه احق باقامت جمعه است مانند سلطان
یا مالکش و را بنما موجود نبود و دوم آنکه سلطان از راه عناد و ضرر رسانی مردم را از اقامت جمعه مانع آید سوم آنکه
سلطان در ایام فتنه محصور بود پس درین صورتها باعث تقدیر استند ان مردم را میسر شد که بلا اذن سلطان اقامت جمعه
نمایند و برای محنت تا دین جمعه این اجماع کافی و معتبر خواهد شد و قطع نظر ازین تقدیر استند ان و عدم تقدیر وی در ان
صورت متصور خواهد شد که دستور استند ان از سلاطین وقت رایج و متعارف بود و بر ظاهر است که درین زمانه
بلکه پیش ازین بزمانه های دراز چون ملاحظه کرده میشود این دستور یک قلم موقوفست بر مسلمانان بطور خود
باتفاق یکدیگر اقامت جمعه در بلاد و قصبات و قری می نمایند سلاطین را درین باب هیچ مزاحمت نیست پس این صورت
چه حاجتست بر سلطان و امرو می نمایند معنی است آنچه مولانا رفیع الدین دهلوی علیه الرحمة در استغنائی بفتح حق
و ارا الحرب میفرماید باقی مانده سخن در رجوع از جمعه تحقیقش آنست که در اصل جمعه یکجا باید و در شهرهای بسیار کلان دو جا
نیز کرده اند پس بنابرین دستور اذن حاکم لازم آمد زیرا که در تعیین مکان امام اهل جاه و عزت مناقشه میکنند و
چون دستور را مسلمانان از صد باسل برسم زدند حاجتی با امام و اذن او نیست و معذرت و در فتاوی عالمگیری بنحیم امام
نموده که اگر مسلمانان شهریکه را در امور دینی مطلع و متبوع سازند و اقامت جمعه کفایتست و از روی تقدیر
در یافت پیشود که اهل ماوراء النهر و عراق و عجم در وقت جنگیزی نماز جمعه بعد ازین ترک نگردانند تا برین در جائیکه
شرط دیگر متحقق باشد از نقصان و الی اهل اسلام جمعه باطل نگردم انتمی بقدر الحاح است باجمعه را که از عهد شاعر
اسلام است و فرضیت وی نبض قطعی ثابتست سر جان بر سر تقدیر ادا باید کرد و بعضی بقدر ان بعضی شرط بر عزم خود که بدلائل طبیعت

نیز به ما که انتظام الروایه است اختیار کرده اند و در جائیکه حاجت بسطان و امرویی درین باب نیست در اینجا مسلک جمعی
معمول باید آورد که درین مسلک اجماع مسلمانان شهر کافی است **فصل دوم** تذکره در بیان اشتراط سلطان در ارکان
از بعد از برپا شدن و باید و منها سلطان او امره باقامه الجمع عند الخفیه خاصه لا عند الشافیه فانهم یقولون اذا اجمع المسلمون
لمده و قد مواعدا و صلوا الجمع خلفه جائز الجمع و الامور من قبل السلطان افضل و لم یطلع علی دلیل یفید اشتراط
امر السلطان و ما فی البدایه لانهما تقام بجماعه فحسب ان تقع المنازعه فی التقدم و التقدیم لان کل انسان یطلب لنفسه
رتبه فلا بد من امر السلطان لیدفع هذه المنازعه فلهذا راسه لا یتثبت للاشتراط لاطلاق نصوص و وجوب الجمع ثم هذه
المنازعه تنزع باجماع المسلمين علی تقدیم واحد کما ان رتبه السلطان یطلبها کل احد من الناس فحسب ان تقع المنازعه
فلا یصح نصب السلطان لکن تنزع هذه المنازعه باجماع المسلمين علی تقدیم واحد فلهذا انما فی جماعه الصلوة عس
ان تقع المنازعه فی تقدیم رجل لکن تنزع باجماع المصلین فلهذا فی الجمع ثم الصحابة اقاموا الجمع فی رمان فتنه بلوی
امیر المؤمنین عثمان و کان یحکم ما ما حقا محصوراً و لم یعلم انهم طلبوا الاذن فی اقامه الجمع بل الظاهر عدم الاذن لان
هو لا الاشیان من اصحاب الشریع یخصوا ذلک فعلم ان اقامه الجمع غیر مشروطه عند جمیع بالاذن و لعل بنده الواقعه ترجیح
المشایخ عن هذا الشرط فیهما تعدد الاستیذان و افتوا بان ان تعدد الاستیذان من الامام فاجتمع الناس علی جعل الصلایم کما
فی العالم کبریه ناقلاً عن التذیب انتهى حاصل تقریر صاحب ارکان از بعد از نیست که بر اشتراط امر سلطان دلیل که مفید
اشتراط باشد و عظم بایافته نمی شود و آنچه صاحب هدایه و فروع منازعت را علت براسه اشتراط قرار داده است این
محض رای است که درین اشتراط ثابت نمی شود بنا بر اطلاق نصوص جمعه و تدافع این منازعت موقوف بر وجود
سلطان نیست بلکه تدافع آن با اتفاق مردم هم که یکے را امام قرار دهند می تواند شد و نیز وقوع منازعت فقط مخفی در
امر اقامت جمع نیست بلکه وقوع آن در دیگر امور نیز محتمل است چنانکه در رتبه سلطان که به شخص از مردم میخوابد که مار
رتبه سلطان حاصل شود و درین باب منازعت میگوید پس برای رفع این منازعت تعیین سلطان صحیح نمی گردد بلکه رفع
آن با اتفاق مردم که یکے را از قوم خود سلطان قرار دهند ممکن است پس همچنین است در اقامت جمعه که یکے را از قوم
امام معین نمایند و چنانکه در جماعت نماز هم همین منازعت محتمل است که در تقدیم شخصی واقع گردد پس تدافع آن باقی
مصلیان می تواند شد پس همچنین است در اقامت جمعه و آنچه مولانا می نویسد که ما را علم بر دلیل اشتراط سلطان نیست
فحسب علم خود کرده اند و نه از حدیث این ماجر که در امام عادل او جابر که در باب اول مذکور است اشتراط ثابت میشود
و نیز از تقریر مولانا مستفاد شد اشتراط سلطان و امرویی در باب اقامت جمعه خاص است نزد خفیه و نزد شافیه بشرط نیست
اجماع مسلمانان شهر کافی است و نیز مشایخ حنفیه در صورت تعدد استیذان از سلطان ازین مترط رجوع کرده اند باجماع
نموده اند چنانکه روایتهاست و دیگر هم برین مذاهب دارند و در جامع الرموز می نویسد و السلطان ای الخلیفه ای الوالی

حجت که حوالی قنوه و در مدت اقامه خود اله اسس سجد قنوه بوده بود مدت اقامت سه روز و بر وایتی چهار روز
 و بر وایتی ریاضه و اهل نخل که در آنجا یک محضر اول جمع گزوده بودند سجد نمود پس از آن در آنجا مسجد بنا
 کردند و آنکه الان بمشهور مشهور است که اهل مستند از من جذب القلوب بالجملة ازین واقعه صحیح و واضح و واضح گردید که در
 مصر از جانب فاس علی السلام مضبوط نیستند محض رای مختص است و بالفرض در زمان اقامه جمعه از اسعد بن زراره
 بکثرت مسلمانان نبودند که در آنجا جمع گردیدند و در آنجا مسجدی بنیاد کردند و در آنجا مسجدی بنیاد کردند و در آنجا
 بایں دوازده نفر و لقبی باطل قس باندا و اسعد و اسعد بن زراره و در آنجا جمعه اقامه نمود و این اول جمعه بود که درین
 سده طبعه اقامه یافتی و ظاهر است که بطل قس در جبهه میر گنجانش خوانند کرد و در آنجا مسجدی بنیاد کردند و در آنجا
 جمعه در دیهات از روایت فقیه مستنبط میشود چنانچه در رد المحتار می نویسد و تقع فرضانی القصبات و القرى الکبیر فیها
 اسواق قال ابو القاسم بن ملا خلاف اذا اذن الوالی او القاضي ببناء المسجد الجامع و اذا اجمعوا لان بناء المسجد فاذ
 انقل به الحکم صامحاً علیه و میا ذکرنا اشاره الی انه لا تجوز الجمعه فی الصیفة العتی لیس فیها قاص و منبر و خطیب کما فی
 المصنوع و انما ظاهره ارید به الکراهة لکنه انقل بالجماعة الا ترى ان فی الجواهر لو صلوا فی القرى لزم اداء الظل
 و بنی اذا لم یصل به الحکم فان فی قنوه الدیناری اذ اذی مسجد فی الرشق بامر الامام فلو اهر بالجملة اتفاقاً علی ما قال الشیخ
 قاضی انتمی پس برین عمارت مستند اند که جمعه در قصبات و دیهات خرد یا کلان باذن و اعلی یا قاضی بالاتفاق
 فرض وقوع خواهد شد و ایچونته که جمعه در ده خرد که در وی قاضی و مبر و خطیب نیستند جائز نیست پس ازین اشاره
 مفهوم شد که اگر تاسد جائز خواهد شد و بنا به مسجد بامر امام پس آن امرست را س اقامه جمعه بالاتفاق گویم مبر
 امرسترا ط صحت جمعه نیست که بدون آن جمعه صحیح نباشد پس فی زمانند در ولایت محکوم لغار س و غیره موجب
 تعذر استیذان یا باعث عدم تعارف و رواج استیذان از سلاطین وقت اتفاق مسلمانان در اقامت
 جمعه در قصبات و دیهات خرد یا کلان معتبر خواهد شد و بجای اذن و الی قرار خواهد یافت و همچنین بناسه مساجد
 موقوف بر ائمه ایشان خواهد گردید و چنان معلوم میشود که در زمان سابق حق اقامه جمعه بمجلسه حقوق رعایا بود که
 بنیاد امر تعلق داشت چنانچه بخاری در باب الجموعه فی القرى والمدن درین معنی حدیثی از ابن عمری آورد قال
 سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول کلکم راع و زاد الیه قال یونس کتب زریق بن حکیم الی ابن شهاب
 و اما مع یومئذ بودی القری بل تری ان اجمع و زریق عامل علی ارض عیلم و فیها جماعة من السودان و غیرهم و زریق یقول
 علی ابی القاسم اس شهاب و اتا سمع بامرہ ان یجمع بجمعه ان سالما حدیثه ان عبد الله بن عمر یقول سمعت رسول الله
 صلی الله علیه و آله و سلم کلکم راع و کلکم مسؤول عن رعیتہ الامام راع و مسؤول عن رعیتہ الحدیث و در بخاری
 مطبوعه در ذیل این حدیث حاشیه نوشته قول بنجره اسه بنجر ابن شهاب زریق سالما حدیثه الخ استدل

ست ترک کردن از طریقی را خیلی نامحسوس تضعیف ایمانی است و اینجا قدری عبارت شرح سفر السعادت که مفید مطلب است منقول
 میشود و منش حضرت شیخ عبدالحق دهلوی علیه الرحمة میفرماید که دو کتاب را بر آنکه تقیین روز جمعه ازین امت با جتهدا و بود
 حدیث عبدالمزاق را آورده اند که باستانا صحیح از ابن سیرین روایت کرده و شیخ ابن حجر اوراد شرح بخاری آورده که جمعه کرد
 انصار و در بدین پیش از قدم آنحضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم و پیش از نزول قرآن بدان و گفتند که چون
 یهود را روز نیست که مجتمع می شود و روحی در هر هفته و نصاری را نیز روز نیست مانند آن مانیگر و انیم روزی را که
 مجتمع میشوند و روحی و ذکر کنیم مولی تعالی را و نماز بگردانیم و روحی و بجا آوریم وظیفه اشک و عبادت را پس یوم العرب یکدم
 قدیم روز جمعه است برای آن تقیین کردند و بر اسعد بن زراره که از رؤسای انصار بود و پیش از قدم حضرت محمد بن
 بشرت اسلام مشرف شده بود آمدند و وی بایشان نماز گزارد و اجتماع نمود بعد از آن قرآن نازل شد که از آن دو سه
 للصلوة من یوم الجمعة الخ پس این حدیث دلالت کرد که صحابه روز جمعه را با جتهدا تقیین و اختیار کردند انتهی بدان
 اقامت از اسعد بن زراره جمعه را پیش از قدم حضرت محمد بن زراره و اجتماع صحابه برای آن صحیح است و احمد و ابو داود و
 ابن ماجه از حدیث کعب بن مالک اخراج کرده که اول کسی که گزارد با جمعه را پیش از قدم حضرت رسول صلی الله
 علیه وسلم در بدین اسعد بن زراره بود و اکثر برانند که فرضیت روز جمعه در اول قدم حضرت شد و آنحضرت بعد از اقامت
 سه روز بقیار و جمعه قصد درآمدن بدین طهره کرد و هم در میان راه نماز جمعه گزارد برین تقدیر اجتماع صحابه در روز
 جمعه با اسعد بن زراره با جتهدا و سعادت اشکال پیدا نکرد و قبولیکه گویند فرضیت جمعه در مکه بود و غالی از اشکال نیست
 شیخ ابن حجر فرماید نه نیست که حضرت جمعه را در مکه بومی دانسته باشند و لیکن بر اقامت و اجتماع مردم براسه آن
 در مکه قدرت و تمکن نیافته چنانچه نزد ارتطی حدیثی از ابن عباس نیز درین باب آمده و صحابه از اهل مدینه آنرا
 نشنیده و در نیافته و آنرا با جتهدا و خود پیدا کرده و اجتماع نموده و ذکر و عبادت و نماز لازم نیست که بهیچ خصوصیت
 که در جمعه وارد است بوده و این قدر مقصود کافی است و الله اعلم انتهی بقدر الحاجة بالجمله ازین عبارت چند امور استفاده
 شد و اول اقامت از اسعد بن زراره جمعه را پیش از قدم حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و پیش از نزول آیت جمعه
 دوم اقامت از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم جمعه را بدین طهره بعد از نزول آیت جمعه و هم فرضیت جمعه در مکه معظمه
 بعد از نزول وحی و عدم اقامت او در آن ماحث عدم قدرت و تمکن بروی پس از اول و دوم مستنبط میشود و کاف
 جمعه در قرنی جائز است زیرا که بدین طهره قبل از قدم و هم در ابتدا بعد از قدم در اقامت حدود و تنقید احکام موا
 مسلک کرنی اصلا نبود و چون بغیر و تامل ملاحظه کرده میشود مسلک بلخی هم باین واقعه صحیح موافق و تطبیق نمی گردد
 بدلیل آنکه در وقت اقامت از اسعد بن زراره جمعه را و نیز در وقت اقامت از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در مدینه طهره
 مساجد نبودند و اگر مساجد و تئیس تقدیر عدم گنجایش مردم کرده باشند آری در اول نزول کثرت ثنوی آنحضرت و در نازل بنی غمر

باین نزول ایستاده

و علی المرحوم فالحججه لمن سبق تحریر و نقد بالمعینه و الاستنباط فیصلی بعد از آنکه هر دو کل ذلک خلاف المذهب علایعول علیکم
 سرور فی البحر و فی الجمع الا ان مفر بالمطلب و الا حوط بنیه آخر نظر ادکت و قه لان وجوب علیه باخر الوقت اتمی باجماع و ادب
 جمعه در یک شهر در جید با مطلقاً جائز است شهر کلان باشد یا خرد و در هر دو جانب وی نیز فاصل باشد مانند بغداد یا نه
 و در میان وی مل باشد یا نه و جمعه در دو مسجد باشد یا اکثر و تنصای اطلاق اینست که لازم می آید که نقد و بقدر حاجت
 بود پس تحقیق مذکور کدام سرخی این سخن را که صحیح از مذهب الی حنفیه هم جوار اقامه جمعه است در یک شهر در دو مسجد باشد
 یا زیاده از آن بآن عمل میکنند بنا بر اطلاق لا جمعه فی معرکة تحقیق شرط مفر فقط پس بیشک مذهب جواز مطلقاً زیرا که
 و را التزام ادای جمعه در یک مسجد صحیح است که مردم را در طی مسافت و از برای حضور جمعه شقت خدا باشد و حال آنکه دلیل بر
 جواز نقد و یا قه نمی شود بلکه قضیه منوره منقذه عدم اشتراط اتحاد موضع است خصوصاً و فیکه شهر کلان باشد و بر قول مرجع
 زیاده از دو جا جائز نیست چنانچه در بیان مذکور است پس برین قول بعد آنکه صحیح است که تحریر وی از دیگران بقی باشد
 و در صورت محبت و اشتباه فاسد خواهد شد بلکه اگر از جمعه ملوّه نظیر بیت آخر نظر و بر قول راجح می گوید که فتوی
 صاحب بحر جید بار بعد م تا دیه نظر جاری شد بنا بر خوف اعتماد عدم فرضیت جمعه و در بحر گفته که در فعل آن احتیاط نیست
 زیرا که جواز نقد واضح و قوی است از روی دلیل بنده ما بعد المستفاد من رد المحتار گویم اگر نقد و بقدر حاجت بود ادلی
 و انسب است زیرا که زمانه از قدر حاجت چنانچه سرخی گفته با عنایت تحلیل جماعت است پس مشربای کلان همچنین مشربای خرد
 و قضایات و دیات هر قدر که حاجت باشد بخوبی نماید و عبارت البحر که اوداه الفیت مراراً بعد صلوة الاربع بعد از آنکه آخر نظر
 اعتقاد عدم فرضیت جمعه و بعد الاحتیاط فی زمانه و من الاحتیاط علیه فسد منها فالاولی ان یکون فی ربه خفیة اتمی پوشیده
 همانند که اعتقاد عدم فرضیت جمعه درین زمانه بآن هر چه رسیده است که بسیاری از عوام و نیز بعضی از خواص جمعه را تماماً
 ترک کرده اند و این منسوخ از تادیبه ملوّه اربع پیدا شده است و الباقیه لهذا الطال فی فتح القدر فی بیان لا طلیا
 ثم قال انما الکفرافی لزمانه الا کثیراً لما تسمع من بعض المجتهدين انهم یستحبون الی مذهب الحنفیه عدم افترا احنا و منشأ و علم ما ساء
 من قول القدری من علی النظر فالمرته ترک الفرض و صحة النظر لما سنکره و قد صرح اصحابنا باننا فرض اکثر من النظر
 و یکفر جاهد با اتمی اقول قد کثر ذلک من حلیة زماننا الیضا و منشا و جمل صلوة الاربع بعد الجمعه بمیه النظر و انما و صعباً
 المتأخرین عند الشک فی صحة الجمعه بسبب روایه عدم نقد و باقی مهوراً حد و لیست هذا الروایة بالمتأخرة و لیست بها القویة
 یعنی احتیاط صلوة الاربع بعد یا مویا عن الی حنفیه و ما حلیة اتمی مانی بحر الرانی پس ازین عبارت مستفاد شد که منشأ
 غلطی جا بلان که عدم فرضیت جمعه را مذهب حنفیه منسوب میکنند قول قدوری است که هر که ادا کند نظر پس حرمت بنا بر ترک
 فرض است و مذهب صحیح است و بیشک تصریح کرده اند اصحاب ما که فرضیت جمعه اکدم است از نظر مذکور وی کافر است و خداوند
 ایشان تا دیه اربع است بعد از جمعه بنیت طر و آخر ع کرده اند این انحصار و تأخرین فیکه شک واقع شده در صحة جمعه بسبب رفقاً

بہ علی ان جن کان امیرا علیہ ان برأی حقوق رعیتہ ومن جملة حقوقہ اقامۃ الجمعۃ وبہ المطابۃ للترجیہ اتیہ پس مراعات
 این حق براسے امر او نطق او بایشان و در حق رعیت ظاہر بنا بر مصلحت وقت بود کہ از تعلیل ہدایہ و بجز مستنط سے مفود
 کہ انما کان شرطاً للصحة لانما اتقام مجمع عظیم و قد تقع المنازعة فی التقدم والتقديم و قد تقع فی غیرہ فلا بد من تنبیہ الامر
 و در کفایہ شرح ہدایہ نوشتہ قول فی التقدم ای لنفسه التقديم ای لغيره قوله و قد تقع فی غیرہ من نحو ادان سبق الی الخام
 ومن الادار فی اول الوقت وآخره ومن نصب الخلیف استی و مولانا بحر العلوم این تعلیل را الضعیف و ترخیص
 کردہ اند چنانچہ بالانکہ رشید بالجملة معلوم شد کہ در زمان سابق مسلمانان از اہل جاہ و حمت در باب تقدم و غیرہ
 در امر اقامتہ جمعہ مناقشہ و منازعہ می کردند پس بنا بر مصلحت تکمیل این امر تدافع فتنہ تنازعہ حق اقامتہ بامر و سلاطین
 مفوض گشت الآن این امور تنازعہ فیہا و مسلمانان اہل جاہ مفقود اند حاجت بسلطان و امیر اصلا نیست
 فقط اجماع مسلمانان بر اتی تکمیل امر مذکور و تدافع این فتنہ و دین باب کافی ست چنانچہ مولانا بحر العلوم در ارکان
 اربعہ کہ عبارتش بالانکہ رشیدہ و تیر مولانا رفیع الدین دہلوی علیہا الرحمۃ در استفناسے کہ بالامنقول شدہ
 باین معنی اشارہ فرمودہ اند و اللہ اعلم و از امر سوم مستنبط سے شود کہ جمعہ در دار الحرب فرض ست و اقامت او
 در وسے صحیح و جائز باستدلال آنکہ در زمان فرضیت جمعہ یقیناً کہ معظمہ دار الحرب بود و ارشاد آن حضرت براسے
 اقامت شدہ بود مگر بسبب تسلط و غلبہ کفار تمکن و قدرت بر اقامتہ حاصل نگشت پس مانع از اقامتہ ہمین تسلط بود و
 بسبب دفع شدہ اند کہ در عملداری کفار جمعہ صحیح و جائز ست چنانچہ در عالمگیری می نویسند ما و علیہا ولادہ کفار بجز
 مسلمین اقامتہ الجمعہ و بعیر القاضی فی ضایعہ از ضعیفین و یکب عظیم ان یلتبسوا و الیہا مسلما کذا فی المعراج
 الدرأیہ اتیہ پس ازینجا باطل شد قول کسی کہ گوید کہ جمعہ در دار الحرب فرض نیست و اقامتہ او در وسے
 صحیح و جائز نہ و نیز نوشتہ اند کہ تا دیہ جمعہ در ایام فتنہ صحیح ست چنانکہ در رد المحتار سے نویسند ولومات الوالی
 و لم یحضر لفتنة ولم یوجد احد ممن اذن اقامۃ الجمعۃ نصب العامۃ لم یخلط بالضرورة کما سیاتے مع ادلا امیر و لاقاضی
 تہ اصلا و بندہ اطرح من یقول لانصح الجمعۃ فی ایام الفتنہ مع انما تصح فی البلاد الباقی استولی علیہا الکفار استی
 پس ازینجا ظاہر شد ہجالت آنکس کہ گوید جمعہ در ایام فتنہ صحیح نیست باوجودیکہ صحیح سے شود در عملداری کفار و در
 ایام حدوث بلوی مسموح سے شد کہ بعضیہ علماء این زمانہ باین وجہ فتویٰ بجدہ جمعہ جمعہ دادہ اند خاتمہ تذکرہ
 در بیان تادیبہ صلوۃ اربعہ بعد از جمعہ بہ نیت للربیب وقوع شک در صحتہ جمعہ و وقوع شک در صحتہ جمعہ ظاہر بہ وجہ
 معلوم میشود اول سبب روایت عدم تقدم جمعہ و در یک شہر دو م سبب شک در تحقق شہر الط جمعہ بیان اول
 با پیشینہ ہدایہ اندکہ تقدم جمعہ در یک شہر در چند جا بر مذہب راجح جائز ست چنانچہ از عبارت در مختار واضح سے شود
 و تودی فی مصر و اصلا واضح کثیرہ مطلقا علی المذہب و علیہ الفتوۃ تشریح الجمع للعینی و امامتہ فتح القدیر و دعا للخرج

داود و شارح نیز درین امر اتباع او کرده پس برای دفع این جهلین تقریر طویل واقع شد آری اگر تا دیو اربع مفسر
بمفسره گردد بر ملا ادا کنند و کلام مانده عدم مفسره است ظهرا گفت مقدسی ما امری کنیم باین اربع مانند این عوام
را بلکه دلالت میکند بر وی خاص را اگر چه نسبت بطرف ایشان باشد گوئیم ظاهر استدلال ایشان در باب عدم
جواز تعدد و بجز این معنی که بخوبی نقد و جمیع اصحابی و تابعی محققان نیست معلوم نمی شود و نفسی در منع آن وارد نشده چنانچه
نمود در رد المحتار بآن تصریح کرده که و لم یوجب دلیل عدم جواز تعدد پس این استدلال ضعیف و ناقص است زیرا که
عدم محققیت بخوبی نقد و اصحابی و تابعی ظاهر و اندک علم از چند وجه معلوم میشود یا آنکه در آن وقت عادت تعدد
در اقامت جمع نبود یا آنکه از رای خود بقتضای مصلحت وقت لحاظ لتقلیل جماعت در صورت تعدد باعث قلت
مردم یا بوجوب دیگر این بخوبی نگرفته باشد با کمال انبات عدم جواز تعدد ازین وجه محتمله ما میگوید و وارد نشده
باشد شیخی ضعیف است اگر گوئیم محتمل است که نفسی و نفس الامر وارد باشد که صحابه و تابعین همان آگاه باشند که ما معلوم
نمست و آنچه صاحب رد المحتار نفی آن کرده بحسب علم خود کرده پس از و نفس الامر لازم نمی آید گوئیم
اگر در نفس الامر وارد بودی پس از صحابه و تابعین مرده بودی پس این دلالت صریح است برین معنی که
و نفس الامر وارد نیست و از احتمال ورود ثابته نخواهد شد زیرا که محتمل صلاحیت محبت ندارد و نیز در اصول فقه
می نویسند که چون مطلق و معین در یک حادثه و یک حکم وارد شود مطلق بر مقید محمول خواهد شد بالاتفاق زیرا که یک
حکم مقبول و دو وصف متغایر نمی تواند که در یکا هو المستفاد من التوضیح و غیره پس فیما نحن فیہ نفس مصر که مطلق
واقع است و بمقابله آن نفس مقید وارد نشده که محمول کرده شود و قواعد حمل موجود است که آن اتحاد
حادثه و اتحاد حکم است بر اطلاق خود باقی خواهد ماند بالاتفاق و نیز در توضیح می نویسند که تقید موجب
تقلیل و مساواة است حیث قال و لنا قوله تعالى لا تسألوا عن اشیاء ان تبدلکم تسؤلکم فنهذه الآية تبدل
على ان المطلق يجري على اطلاقه فلا يحل على المقيد لان التقيد يوجب التقليل و المساواة كما في بقية بنی اسرائیل
وقال ابن عباس ما ابرهوا ما ابرهم الله تعالى و اتبعوا ما بين الله اى انكوه على ابرههم و المطلق مبرهم بالنسبة
الى المقيد المعين فلا يحل عليه انتهى لمخصا بالجملة ازین عبارت باشد لال آیه که میمیه و قول ابن عباس
مستفاد شد که تقید موجب تقلیل و مساواة است چنانچه در بقیه بنی اسرائیل واقع شد و مطلق ابرهم است بر
نسبت مقید معین پس این وجه محمول بر مقید معین نخواهد شد پس فیما نحن فیہ نفس مصر که لاجمعة الالهی
مصر جامع مطلق واقع است و مبرهم است نسبت مقید معین بقید عدم جواز تعدد پس نیز از مطلق مبرهم معین
کلیه برین مقید معین محمول نخواهد شد زیرا که تقید موجب تقلیل و مساواة است از جانب سناح چنانچه در
قصه بقیه بنی اسرائیل و داده مولانا حضرت شاه عبدالعزیز صاحب قدس سره در فتح العزیزه می فرمایند

عدم تعدد جمعه و یک شریک شرابین روایچه غیر مختار است و احتیاطاً صلوة اربع بعد از جمعه از این صنف و صاحبین مروی نیست گویم قول قدس در
 مخرج است برین اصل که فرض قضا و اصل در جمعه نزد حنفیه سواي از فرض ظهر است جمعه بدل است از وی بر اصل ولیکن امر بتأدیه جمعه
 بر امی است قضا ظهر است بنا برین چون داخواه کرد قبل از فوت جمعه صحیح خواهد شد نزد اکثر ائمه اقتضای نظر حرام است و در ائمه ثانیه و فریق صحیح
 نیست زیرا که فرض قضا و اصل نزد ایشان جمعه است باینکه اینهم من کتب الغنیه بدانکه صاحب رد المحتار بر قول بکر که آنرا احتیاطاً گفته
 فعله الاکرام کرده است قال قول و غیره نظر بر این احتیاطاً بمعنی الخروج عن العدة یقین لآن حواله تعدد و ان کان راجح و اقوی
 دلیل البر فی شبهه قویه لآن خلاف مروی عن ابی حنیفه ایضا و اختاره الطحاوی و القرطبی و صاحب المنی و جعله الغابی و الاظهر و هو مذکور
 الشافعی و المشهور عن مالک و احمد علی الروایتین عن احمد که ذکره المقدسی فی رساله نور الشعنه فی فخر الجمعه بل قال السبکی من
 التساقیة انه قال اکثر العلماء و لا یخف عن صحابی و الا تابعی تحویر تعدد باه و قد طلت قول البدائع انه ظاهر الروایة فی شرح المیزب عن
 جوامع الفقهاء انه نظر الروایتین عن الامام قال فی النهرونی الحادوی القدسی و علیه الفتوی و فی التکملة للرازی و به ناخته
 فتوحیند قول معتد فی المذهب لا قول ضعیف و لا قال فی شرح المیزب اولی هو الاحتیاط لآن الخلاف فی جواز التعدد و غیر
 قوی و کون الصیح الجواز الضرورة للفتوی لا یمنع ترغیة الاحتیاط للفتوی آه قلت علی انه لو سلم ضعفه فی الخروج عن خلافه
 اولی قلیف مع خلافه هو لا الائمة و فی الحدیث المتفق علیه من التی الشبهات استبرأ منه و عرضه و کذا قال بعضهم فمن
 یقفیه صلوة عمره انه لم یفته منها شیء لایکده لانه اخذ بالاحتیاط و ذکر فی القیة انه احسن ان کان من صلوة خلاف
 الجته بین مکشین خلاف ما مروی فی القیة لما اقبل اهل مرو باقائمه اجمعتین فیما مع اختلاف العلما و فی جوازها امر المومنین
 بالاربع بعد ما شتم آه و نقله کثیر من مترجح الهدایة و غیرها و تدوا و لوه و فی الظهیرة و اکثر متسلح بحنا ری علیه
 یخرج عن العدة یقین ثم نقل المقدسی ان الشیخ انه یبغی ان یصلی اربعاً بنوی بها آخر فرض او رکعت و قته و لم ادره
 ان ترددی کونه مصرأ و تعددت الجمعة و باجملة فقد ثبت انه یبغی الاثنان بعده الاربع بعد الجمعة لکن بقیه الکلام فی
 تحقیق انه واجب او مندوب قال المقدسی ذکر ابن الشیخ عن عده التصریح بالندب و یبحث فیها بانه یبغی ان یکون عند
 فجر التوجه ما عند قیام الشک و الاستنباه فی صحة الجمعة قال الظاهر الوجوب انما اطله ان فی ذلك لرفع ما یوجب کلام الشک
 تبعاً للبر من عدم فعلها مطلقاً نعم ان ادعی الی مفسده لا یفعل جهاراً و الکلام عند عده و لا اقال المقدسی عن الامام
 بذلك امثال هذه العوام بل یدل علیه الخواص و لو بالشبهة لیسمت انتهی ملخصاً بالجملة ازین عبارت بطور خلاصه مستفاد
 شد که روایت جواز تعدد اگر چه ارجح و اقوی است از روی و دلیل ولیکن در وی ترد قوی است و باید باین سبب
 که خلاف آن از ابو حنیفه و دیگر ائمه و فقهاء و نیست پس روایت عدم جواز تعدد درین وقت معتد و در مذبح
 بر آید نه فعل ضعیف پس بنا برین احتیاطاً تأدی اربع بعد از جمعه در صورت توهم تعجب است و در صورت شک
 و استنباه واجب و این طور است کلام درین باب براسه آن کرده شد که در مجرماً مطلقاً بعدم تأدی اربع فتوی

ساوس نوشته نیز منطبق خواهد گردید زیرا کہ یقین یک موضع براسے اقامت جمعہ مابین حیثیت کہ نہ پادہ از ان
جائز باشد موجب عسرت زیرا کہ مردم را در حضور جمعہ طرف مسجد جامع خصوص در شهرهای بسیار کلان
مانند کلکتہ وغیرہ در طے مسافت طویلہ فیہ مشقت و حرج واقع خواهد شد و نیز در التزام اجتماع و موضع اقامت دیگر حج
عظیم واقع است کہ یک مکان گنجائش مردم و همچنین شمر با محال است پس بنا بر دفع مشقت و حرج از مردم مقتضای
مشقت بر حاضران جامع بخیر نقد و مکان اقامت جمعہ واجب و لازم آید و در عدم جواز نقد و فی وارو
بد شده کما مر ذکر پس مشقت و حرج درین باب معتبر خواهد شد بالجمله آنچه صاحب رد المحتار نقل مر حج
را بتأیید روایات ضعیفہ کہ اصل آنها از احادیث ثابتہ نمی شود و قول معتد فی المذهب و غیر ضعیف
نوشته حکیم قضیہ کلیہ مذکورہ از دائرہ اعتما و خارج شدہ بادیمر که ضعف خود عائد گردیدہ غیر حجتا و مترک لعل
برآمد و چونکہ بناست تادیع اربع یعنی برین بنیاد ضعیف و بے اصل بود لا محالہ باین تقریر در ہم و بر ہم گردید
و آنچه صاحب رد المحتار در عبارت منقولہ بالا منویسید کہ و کون الصبیح الجوز از لا ضرورۃ لفقوس و لا نفع شرع
الاحتیاط للفقوس این سخن راست و حق است بشرطیکہ عمل با احتیاط منکر است و منہیات نگردد و نہ شرعہ الاحتیاط
ممنوع است چنانچہ ادکلام عالم ربانی حجتہ الاسلام امام خزانہ علیہ الرحمۃ کہ در کیمیای سعادت می فرماید مستفاد
میشود کہ و این احتیاط لما کہ عادت صوفیان است از جورب داخل شدن و از ابر کمر گرفتن و آب پاک بپوشیدن
طلب کردن و آفتابہ نگاه داشتن تا کہ دست در آن نکنند حجت فیکوست تا آنکہ گفته چه آن احتیاط لما بیک
لیکن بشش شرط تا آنکہ گفته شرط ششم آنکہ این احتیاط بمنکر است و منہیات ادا نہ کند چنانچہ ہر سہ بار پادہ
کند در طہارت کہ بار چہارم منہ است یا طہارت در اذ کند و مسلمانے در انتظار و سے باشد کہ این
نشاہ یا آب بسیار بریزد یا نماز از اول وقت تا آخر کند یا امام باشد و اہل جماعت را در انتظار دارد
تا آنکہ گفته کہ این چنین کار ہا بسبب احتیاطی کہ فریضہ عیبت مباح نگردد است لکن بقدر الحاجۃ پس
ما سخن فیہ تادیع اربع احتیاطا اگر مخیر بمفسد خوف اعتقاد عدم حریت جموع کہ از منکرات و منہیات است
خواہد شد پس درین صورت بسبب احتیاطی کہ فریضہ نیست مباح نخواہد گردید و این اعتقاد نے
زمانہ نابہرست و نیز شیخ عبدالحق محدث دہلوی سے ہم در شرح سفر السعادت می فرماید کہ بعضی
گفتہ اند کہ این چہار رکعت کہ بعد از جمعہ احتیاطا بہشت نظر نگذارد بہتر آنست کہ پیش از جمعہ بگذارد زیرا کہ
چون جمعہ را با جماعت گذارد پس اذان بہیت نظر نگذارد اساتہ ظننے بسلامتان لازم آید کہ کسی از یک
گذاردہ اند فاسد بود استی بقدر الحاجۃ گویم این اساتہ ظننے بسلامتان در صورت گذاردن این چہار
رکعت پیش از جمعہ نیز متصور است زیرا کہ گذاردن و سے بنا بر ہمین خیال است کہ نمازیکہ ادا خواہند کرد

که در حدیث شریف بر او است ابوهریره رضی الله عنه و دیگر صحابه رضوان الله علیهم اجمعین وارد شده که اگر
 بنی اسرائیل اولی کاؤر گرفته بیج می کردند کفایت میکرد لیکن ایشان بر خود سخت گیری کردند حق فاعل نیز بر
 ایشان سخت گیری فرمود انتهی پس درین ماده نیز قول راجح را که مطلق مبهم است و در وی آسانی از جانب
 شارع است ترک کرده و قول مرجح را که مقید معین است و در وی سختی و ضیق است اختیار خواهند کرد پس
 از جانب شارع نیز سخت گیری خواهد شد که تبرک آن بر و در فدا و امام و معاتب خواهند کرد و بدین فلکد بر ما لازم است
 که نفس مصر را که مطلق مبهم واقع است بر اطلاق و ابهام خود بگذریم چنانچه آن حضرت صلی الله علیه و آله فرموده اند
 و این بر آسانی است بر امت حاصلش این است آنچه از جانب شارع مطلق مبهم واقع است او را بهمین
 طور باید گذاشت و بر مقید معین حمل نباید کرد و نیز از قاعده مضبوطه اهل اصول معلوم میشود که مقصود شارع
 در دین آسانی و دفع حرج است چنانچه از اخبار و نظائر که در قاعده راجعه می یابید مستفاد می شود و المشتقه تجلب
 التیسر و الاصل فیما قوله تعالی یرید الله یکم الیسر و لا یرید یکم العسر و قوله تعالی و ما جعل علیکم فی الدین من حرج و فی
 الحدیث احب الدین اسه الله تعالی الخفیفة اسخه قال العلماء یخرج علی هذه القاعدة جمیع ارض الشرع
 و تحقیقاته و اعلم ان اسباب التخفیف فی العبادات و غیره باسبغ اسه ان قال السبب السادس العسر
 عموم البوی انتهی لغضا و لغزیهات درین سبب بسیار مذکور اند از جمله سبب اوله و لیس من القراءة شیئا حتی الفاتحة
 عملا بقوله فاعل فافر و اما تیسر من القرآن و التین بحیث لا یجوز غیره عسر و اسقط القراءة عن الماموم بل منع
 منها شفقة علی الماموم و فاعل الخلیل منه کما یشاهد بالجامع الا انه یرالی ان قال بالسبب السابع النقص فانه نوع
 من المشتقه فاسبب الخفیف و هذه فوائد مهمة یختم بها الکلام علی هذه القاعدة اسه ان قال القائمة الثالثة
 المشتقه و الحرج انما یرتبر ان فی موضع لالنض فی دما مع النص بخلافه انتهی لغضا بالجملة از قاعده مضبوطه
 المشتقه تجلب التیسر که اصل آن از نفوس و احادیث ثابت است و جمیع رخص شرع و تخفیفات و سه ازین
 قاعده می بر آیند معلوم شد که اسباب تخفیفات در عبادات و غیره هفت اند از جمله سبب سادس عسر و بلوی است
 و لغزیهات درین سبب بسیار مذکور اند که از جمله می یابید که امام ابوحنیفه برای قراة چیزی از قرآن تا آنکه فاتحه
 را معین نکرده بنا بر عمل بر اطلاق نفس فافر و اما تیسر من القرآن و التین باین کیفیت که غیر فاتحه جائز باشد موجب عسر
 و اسقط کرد قراة را از ماموم بلکه منع کرد و از ان بنا بر نفقت بر ماموم برای دفع غلط اذان و از جمله سبب سابع
 نقص است که نوعی است از مشقت پس مناسب است در وی تخفیف و چند فوائد اند که کلام را با آنجا برین قاعده ختم
 کرده و از آنجا فاعل فاعل مشقت و حرج است و این هر دو معتبر در ان موضع خواهد شد و بر تفریع که در سبب
 نشده باشد و در نفوس معتبر نیست پس مسئله تشریح قیده نیز برین اصل متفرع خواهد شد و بر تفریع که در سبب

بود و در صورت قیام شک و اشتباه خلاف لغت و اصطلاح فقهاست و آنچه محشی مذکور در عبارت رد المحتار نوشته
 و انما الظن باقی و کتاب دفع مایه کلام التلخیص بکمال بحسن عدم تعلیم مطلقاً الخ پس میگوید منع کردن شارح از رسوایی
 اتباع بجز از تادیب اربع مطلقاً بر آن یحرف مفسده اعتقاد عدم فرضیت جمیع از راه انصاف امریست معقول زیرا که
 صورت چنانکه در ادای هر مستور است و در غیر نیز مستور نگاری بقدر فرق البته هست که در هر خوف این غصه زیاده است
 که بطرف دیگران معجز میشود و در خفی فقط بر خود عالم میگردد زیرا که این امر اعتقاد نیست که از قلب تعلق دارد که هر دو خفیه هر دو در
 محل مضارند و قول مقدسی سخن انما من التلخیص نیز مؤید کلام بحرست زیرا که وی بطحاظ خوف همین مفسده حوام را با دایمی از بیم
 نموده مطلقاً و خواص را بر وی دلالت میدهد پس کلام مقدسی مؤید کلام صاحب رد المحتار است نعم ان ادی الی مفسده
 لا تفعل جهاراً بمنکر و گویم خواص را نیز بر تقدیر تادیب از این مفسده نجات معلوم نمیشود زیرا که تادیب ایشان پس اعتقاد
 خواهد بود که همه گزاردیم فرض واقع میشود یا نه بیان وجه دوم یعنی تادیب اربع بعد از جمیع سبب وقوع شک و تحقیق
 شرائط جمیع بدانکه شکوک از جمله شرائط جمیع که نسبت شرعاً و شرعاً سلطان واقع بود بفضله تعالی کما یستفی به لائل
 روایات کتب معتبره رفع کرده شده و هیچ دقیقه اوقات شکوک که در ذمین اکثر مردم طاری بود و در ونگذاشته است که
 اقامت جمیع در مقدمات و قری از دلائل ثابت کرده و اجماع مسلمانان را بآن وجود که مالا مذکور شدند در امر اقامت
 جمیع قائم مقام سلطان ساخته و در باقی شرائط اتفاق است که کسی را در آنرا نزاعی نیست تا کمال جمیع شرائط صحیح
 جمیع متفق شدند هیچ عذر برای تادیب صلوة ظاهر احتیاطاً باقی نماند پس لآن در تادیب آن بجز آنکه اجتمع و در فرض دیگر وقت
 لازم می آید و آن غیر مشروع است هیچ قائده مترتب نیست و دیگر مخطئه را بآنچه بالاندکور شد از اعتقاد عدم فرضیت جمیع و
 اساست ظنی مسلمانان بر وی اضافاً است حاصلش اینست که هرگاه اقامت جمیع شرائط واقع شد مسقط خواهد گردید و
 جمیع باطلور باید کرد که نیت ان مسقط فرضی نظیر نیتی با و اگر کتی صلوة فرضی جمیع نیت میباید تا که مسقط کنیم فرضی نظیر را
 از دونه خود با دایمی دور کعت نماز فرض جمیع و در نماز نیت صلوة و نیت فرض و نیت تعیین مفروض چنانکه در شاهاده
 نظامی نویسد اما الصلوة فقال فی النهایة ان یروی الفرض فی الفرض فقال مغیراً الی التجنی لا بد من نیت الصلوة و نیت
 الفرض و نیت تعیین حتی لو نوى الفرض لا تجزیه انتهى و مراد از تعیین تعیین نماز نیست که در انوقت ادا میکند مثلاً
 ظهر یا جمیع و فقط نیت فرض کافی نیست تنبیه بعضی علمای این زمانه تقریر کرده اند که تادیب جمیع محض برای ابقان
 شعار اسلام است زیرا که شرعاً و شرعاً سلطان که از شرائط صحت جمیع اند فی زمانه مفقود اند پس از نحوای کلام این
 مفقود میشود که جمیع فرض نیست تادیب او محض همین است که شعار اسلام است این عجب تقریر است پس اگر شعار
 فرض نیست نفل خواهد شد و تادیب بکجا مگر کرده است چنانچه در رد المحتار مینویسد لا تجزیه فی الصغیرة الخ
 پس فیما قاض و منبر و خطیب که ان فی المضرات و انظار از اندر باید به الکره لکراهة النفل لجماعه پس فی زمانه قاضی چنانکه

فاسد خواہ شر و بی ظاہر است کہ اساءۃ ظنی بمسلمانان حکم آئی کہ یہ یا ایہا الذین آمنوا احتنبوا کثیرا من الظن ان بعض الظن انتم حرام است پس ہر گاہ کہ احتیاط مستلزم حرام باشد تاویہ آن مطلقا جائز نخواہد شد بالجملہ قول صاحب بحر الرائق کہ ان لا احتیاط فی فعلہا لانه العمل باقوسہ الدلیلین ازراہ انصاف و برین مقام غایت احسن و انسب است زیرا کہ در تعلیل برین قول ازہر و مخطورہ مذکورہ یعنی اعتقاد عدم ہمت جمعہ و اساءۃ ظنی محفوظ می نماید و آنچه مخفی مذکور در عبارت منقولہ بالا ہنویسہ لکن یعنی الکلام فی تحقیق ادوایہ او مندوب و قال المقدسی ذکر ان اشختہ عن جبرہ التصریح بالندب و بحث فیہ بان یفنی ان یکون منہ جبر و التوہم اما عند قیام الشک و الاشتباہ فی صحت الجمعہ فالظاهر الوجوب پس بر تقدیر تسلیم صحت تاویہ اسرع در حکم وجوب بحالت قیام شک اشتباہ کلام است زیرا کہ توہم و شک در لغت بمعنی گمان آمدہ و ہو خلاف الیقین و اشتباہ بمعنی پوشیدہ کما ہو المستفاد من الصراح پس اشتباہ خیر خلاف یقین بر آید و یحتمل انما مصطلح فقہانیز معلوم سے شود چنانچہ در اشتباہ و نظائر در فائدہ ثانیہ کہ متعلق بقاعدۃ الیقین لایزال بالشک است سے نوید الشک مساوی الطرفین و الظن الطرف الرابع و ہو ترجیح جہۃ الصواب و الوہم رجحان جہۃ الظاہر و اما اکبر الراسے و غالب الظن فنو طرف الرابع اذا اخذ بہ القلب و ہو المعبر منہ الفقہاء کما ذکرہ اللمسی فی اصول و حاصلہ ان الظن عند الفقہاء من قبیل الشک لانہم یہ یرون بہ التزوید من وجود الشئ و عدمہ سوا راستویا و ترجیح احدہما و لنا قالو انے کتاب الاسترار یو قال لہ علی العن فی ظنی لا یزید شئ لانه للشک استی و غالب الظن عندہم لم یحق بالیقین و ہو الذی یشی علیہ الاحکام یعرف ذلک من تصحیح کلامم فی الابواب مرحوانے نواقض الوضوء بان الغالب کما لم یحقق و صرحانے الطلاق بانہ اذا ظن الوقوع لم یقع و اذا غلب علی ظنہ وقع انتہی مانے الاشتباہ و ایضا فیہ فی القاعدۃ السادۃ و الشبہ ما یبہ الثابت و لیس بجاہت بالجملہ از تحریر صاحب اشتباہ و نظائر معلوم شد کہ نزد فقہا ظن و توہم و اشتباہ ہمہ لم یحق للشک اند کہ مراد ایشان بان ترد دست در میان وجود شئ و عدم و سے ہر دو طرف مساوی بود نہ یا یکے را بر دیگرے ترجیح بود اگرچہ حسد و داین چہار اندر فی الجملہ متعاضد اند الا در اصل معنی ترد و مشترک اند و لیکن اکبر الراسے و غالب ظن لم یحق یقین است زیرا کہ معنی ترد در حدایں ہر دو مفقود است و احکام از ندب وجوب ہر یک ازین اقسام مذکورہ از تقریعات کہ درین عبارت منقول اند سے بر آید چنانچہ براسہر ان فن فقہ و اصول پوشیدہ نخواہد شد بالجملہ حکم وجوب در صورت غالب ظن و اکبر الراسے کردہ خواہد شد و در صورت توہم و شک و اشتباہ بند چنانچہ از تقریعات مذکورہ مستفاد سے شود پس حکم کردن

تا قیامت جاری خواهد ماند و فرضیت وی برام باقی است و نیز معلوم شد که هر که جمعه را بلا عذر قصه ترک خواهد کرد و روزانه و جمعه با دستم پیچ یکی وی مقبول نیست و بدعا می آید حضرت صلی الله علیه و سلم همواره در پریانی و توفیق خواهد ماند و در کار وی برکت نخواهد شد و در فضیلت روز جمعه حدیثی از ابی بابیه بن عبد الله بن عمر آمده که گفت فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم که بدستیکه روز جمعه متر و وز با و بزرگتر آنهاست نزد خدا و روز جمعه بزرگتر است نزد خدا از حدیثی در کتاب و عید رمضان و در روز جمعه پنج خصلت است در روز جمعه بیدار که خدا آدم را و فرود آمدن او را و روز جمعه را و در روز جمعه ساعتی است که نطلبیده در آن ساعت چیزی را اگر آنکه بدیدار را و آدم که نطلبیده چیز را که حرام است و در روز جمعه بر پا میشود قیامت نیست پیچ فرشته نزدیک گردانیده شده بجاانب حق تعالی نیست پیچ آسمانی و نیز پیچ زمینی و نه بادها و نه کوهها و نه آتشها که میسرستند از روز جمعه رواه ابی ماجه یعنی از ناگهان بر پا شدن قیامت درین روز و در حدیثی از ابی جهمیره رضی الله تعالی عنه در ثواب نماز جمعه آمده که گفت که فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم که چون میباشند روز جمعه می آید فرشته نگارن بر در مسجد و میگوید نام هر که پیشتر می آید بر تریب و مثل میجوید حال کسی است که میفرستد شتر را بیکه برای قربانی پستری حال آنکه کسی که پیشتر می آید میجوید حال کسی است که میفرستد گا ویرانی از آن هر که پستری از آن می آید حال آنکه کسی است که میفرستد شتر را پستری آنکه نقد می کند ماکیا را پستری آنکه نقد می کند بفریاد آنچون پیردن می آید ماکیا برای خلیفه می بخشد و شتر نام خود را که مردم را نام نویسی کرده اند و استماع میکنند ذکر را متفق علیه جبر است که در اول وقت جمعه بر آید است یعنی هر که پیشتر از همه در اول وقت جمعه در مسجد جامع حاضر شود او را ثواب قربانی شتر است پستری آن ثواب قربانی گا و پستری آن ثواب قربانی دبه پستری آن ثواب صدقه ماکیان پستری آن ثواب صدقه برهنه و حدیثی در باب شتر و گا و شتر بر ترک جمعه از ابن عباس مروی است که فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم کسی که ترک کند نماز جمعه را بی ضرورت نوشته شود از جمله منافقان در کتابی که سوده نمی شود و تغییر داده نمی شود و در بعضی روایات ثواب و واقع شده رواه الشافعی یعنی کسی که ترک کند جمعه را سه بار و احادیث درین باب بسیار وارد و درینجا تمسک برین مذکور است قناعت و اکتفا نمودن و تسلیم مخلص اینچنین قدر کافی و شافی و نافع است و منافق و منکر را اگر در نماز از احادیث بنمانند کفایت نخواهد کرد و نفع نخواهد بخشید و معلوم باید کرد که جمعه در شهر و قصبات و دیهات صحیح و واجب است و حاجت بادشاه و امیر در باب اقامت جمعه اصلا نیست اتفاق مسلمانان ریناب کافی است که شخصی را امام قرار ساخته عقب دی نماز جمعه را کرده باشند و جمعه در دار الحرب و ایام فتنه و عملداری کفار صحیح و درست است و هر که خلاف آن گفته محض غلط و باطل است و مسموع میشد که بعضی علمای این زمانه در ایام حدوث بلوی فتوی بعد از محبت جمعه داده بودند معلوم نیست که بکدام دلیل این فتوی داده بودند بالجمله جمعه را که از عهد شاهر اسلام است و در

البشائر انند یعنی حاکم مسلم که اقامت حدود و تنفیذ احکام نماید درین یار در نشر او و قبایط و قری مطلقاً موجود نیست پس
 نزد ایشان لامحالہ ادای این شعار بطول نفل خواهد شد و در وقت نماز بنویسند و فی القیة صلوة العید فی القری مکرر نماید
 لانه اشتغال بما لا یصلح لان المشرط الصلوة اسمی قبله صلوة العید و مثله الحجة قوله بالصلح ای علی انه عید و لا اقول
 نفل مکرره لادائه بالجماعة اسمی مافی رد الحائزین معلوم شد که تا وی عید و جمعه بجماعت در صورت فوت شریک نفل
 مکرره است بکراهت تحریمی که مکتوب آن آئمست و نیز در عالمگیری بنویسند و اما داخل النهار یعنی فیما حتماً بین تنفیذ
 جمعه اندیشناز مکرره تحریمی خواهد شد زیرا که در اینجا ترک انخفا که واجب است لازم آمد که ایضاً من کتب الفقه باید که
 اهل الصافات درین مقام غور و تامل فرمایند که این مخطورات که ذکر کرده ایم بتقریر ایشان که مشعر از عدم فرضیت
 جمعه است لازم می آید یا نه انصاف شرط است پس اگر بلیغ اظهار این مخطورات ترک جمعه میکنند تا اتم خوف و بال آخرت است
 که امر قطعی متروک میشود چون ادای سازد درین مخطورات مبتلا میگردد و غرض در عجب نموده که قرار است پس بخدا
 ازین مخطورات بجز آنکه فرضیت جمعه قطعاً قائل گردود و از تنذیب برآید نظری آید تکمیل در خاطر مریخت که
 حاصل و خلاصه این رساله برای نفی عمده تمحّب گردود و در ذیل خاتمه ثبت نمایم تا که ایشان مستفید شوند و قدر
 و اخذ مطلب عاجز نشوند و رنم نسبت خواص حاجت این خلاصه بنود باید دانست که جمعه فرض عین است و
 فرضیت وی بنص قطعی ثابت است با ایما الذین آمنوا اذا نودی للصلاة من یوم الجمعة فاسعوا الی ذکر الله الذین
 ای مومنان و قتیله ندا داده شود برای نماز بر و جمعه پس بدوید بسوی ذکر خدا و مرا دان ذکر الله صلوة جمعه است
 یا خطبه وی و وجوب خطبه مستلزم وجوب جمعه است که اقالوا و انکورد در تفاسیر است که مراد خطبه و صلوة
 هر دو است چه ذکر هر دو را شامل است و هر دو صادق و بحديث هم فرضیت وی ثابت و روایت است از عاب
 بن عبد الله که گفت که خطبه خوان برای ما رسول الله صلی الله علیه و سلم پس فرمود ای مردمان تو بکنید از گناهان
 و باز گردید بطاعات حق عزوجل پیش از آنکه بمیرید و ازین عالم در گذرید تا آنکه فرمود که بدانید که خدا شتافت
 فرض گردانید بر شما نماز جمعه را در محل ایستادن من که ایست در روز من که ایست در ماه من که ایست در
 سال من که ایست تا روز قیامت پس کسیکه ترک کند جمعه را در حیات من یا ترک کند آنرا بعد از ممات من
 و او را بادشاهی باشد جوهر کند یا عدل اندوزنده بجهت سبک پنداشتن و سهل گشتن آنرا یا بعلت انکار
 گردن آنرا پس جمع نکند حق تعالی تفرقه و پشیمانی او را و برکت ندای خدا تعالی در کار و س آگاه باش
 ای مخاطب و بشنود قبول نیست مرتاک جمعه را نماز و نه روزه است مراد او نه زکوة است و روزه جمعه است
 او را و هیچ یکی مقبول است مراد را تا آنکه توبه کند از ترک جمعه و خود را مستغفان وی پس اگر توبه کند و رجوع کند
 از ان گناه رجوع کند حق تعالی بروی بفرود رحمت رواه ابن ماجه پس ازین حدیث مستفاد شد که جمعه

وی از نفس قطعی ثابت است بهر حال و بهر تقدیر ادا باید کرد و محض بفقدان بعضی شر و با بر عزم خود که بدلائل ظنی ثابت است ترک کردن از نفسی را خیلی نامحتمل و ضعف ایمانی است و فرضیت جمع اگر است از فرضیت نظر و منکر وی کاغذ است و جمود در یک شهر در چند جا مطلقاً بر ندهد هیچ جا نیست شهر کلان باشد یا خرد لازم نیست که تعدد بقدر حاجت بود گویم اگر تعدد بقدر حاجت بود اولی و النسب است زیرا که زائد از قدر حاجت باعث تقلیل جماعت خواهد شد پس در شهر با کلان همچنین در شهرهای خرد و قصبات و دیهات هر قدر که حاجت باشد بخوبی نمایند با جمعه هر گاه که اقامت جمعه در شهر و قصبات و دیهات جائز شود و اجماع مسلمانان و در امر اقامت جمعه قائم مقام سلطان گشت و تعدد جمود در یک شهر بر ندهد هیچ جا مطلقاً جائز گردید پس الاکان ادای نماز ظهر بعد از جمعه نیست آنرا نظر احتیاطاً با جمعه خواهد شد زیرا که در صورت اجتماع و فرض در یک وقت لازم خواهد آمد و آن غیر مشروع است و نیز در ادای این نماز اعتقاد عدم فرضیت جمعه لازم می آید که آنچه گذارده است فرض واقع نشده پس باین لحاظ بعد از جمعه نماز احتیاطاً ادای کند و نیز سواد ظنی نسبت مسلمانان که حرام است لازم می آید که آنچه گذارده اند صحیح نیست الغرض بقضیت جمعه قطعاً قائل باید شد و در تنذیب نباید افتاد و اصل و فرض وقت بر دو جمعه ظهر است و جمعه بدل است از وی که با دلسر آن نظر از فیه ساقط می شود اگر تا و یا آن بشرط باشد و نیست جمعه باین کیفیت باید کرد که نیت یا که ساقط کنیم فرض را از خود یاداری دور گشت نماز فرض جمعه و دلائل این اجمال و در ذیل تفصیل این رساله همه مذکور اند که حاجت باشد و آنچه بطلبید و افتد علم بالصواب معاً علینا الا البلاغ و علی الله الحساب ربنا لا تأخذنا ان سینا او اخطانا

صلی الله علی سیدنا و مولانا محمد و آل و اصحابه اجمعین

قطعه تاریخ کتاب مستطاب جناب مولانا و مرشد ناو ام ارشاده از واحد علی محمد ساکن مسیح

کتاب جیبی تعین هر یک کامل	تذکره قریبی هر چه در این است	مولانا سکا را در دوزخ و جهان باو	عجب مذاق هر یک است که استانی که
نماز همه میگویند که کلام به تو پیش	کتاب حق است به سکا را در دوزخ و جهان باو	برای آن حدیث شناس	طبیعت اینی عجب فکر است که این
قد و ال دینیه که تا هو آینه	که فرض میں ادنیہ اچھی نہیں		

قطعه تاریخ کتاب تذکره الجمع از تاج طبع میر محمد حسین متخلص به تجلی ساکن قصبه ایروان قلع قوج

هاوی دین مولوی عبدالسلام	حاجی و حافظ ولی کردگار	در جهان بهر ثروت فرض عین
زین کتاب جمعه کرده اشتهار	گفت تا بخشش خلسی حسنین	نصبت برشت و ناز و دهرت و چهار

خاتمه الطبع از جانب کارپردازان مطبع - رساله نافع عام مؤننین فرضیت جمعه بین جو قطعاً دقتی و صفت ساجی و حافظ جناب مولوی عبدالسلام صاحب بار چهارم مقام کفایت طبع نامی تفسی و کشور زمین بطوری است بهر جناب تفسی پرانگ نرائن صاحب الکتاب طبع مذکور راه ایچ شده است و طبعی می هوا